

det i troldomsprocesserne, men blot udtryksformer, idet social nød, sociale spændinger, forhånelser, forurettelser, trusler og hævn var det egentlige indhold. Baggrunden var vel dels den folkelige troldomsopfattelse, dels kirkens ønske om at have magt over befolkningen, men det egentlige indhold må i mange tilfælde snarere siges at være sociale spændinger. Til afdækning af disse forhold giver også Kim Tørnsøes bog med dens strukturelle opstilling af materialet et godt bidrag.

Ole Degn

Bjarne Stoklund: *Arbejde og kønsroller på Læsø o. 1200-1900*. (Læsø Museum, 1988). 63 s.

Læsø Hjemstavnsmuseum markerede i 1988 sit 50 års jubilæum ved at udsende denne bog om øens historie. Bogen er skrevet af professor ved Institut for europæisk Folkelivsforskning, Københavns Universitet, Bjarne Stoklund. Stoklund, der selv er af gammel Læsøslægt, sammenfatter i bogen mange års studier i øens historie og giver herved et langt rids over kulturelle ændringsprocesser fra middelalderen til år 1900.

Fremstillingen falder i 2 hovedafsnit. Første del behandler de vigtigste perioder i øens historie fra ca. 1200 til i dag: saltudvindingsperioden (1200-1520), tømmerhandelsperioden (1570-1700), forhyringsperioden (1750-1880) og fisker- og husmandsperioden (1920-60). Perioderne bindes sammen af såkaldte omstillingsfaser.

Anden del analyserer arbejdets sociale organisation, herunder bebyggelsesmønstre, brugsstruktur, samarbejdsorganisation og kønsarbejdsdeling. Især det sidste aspekt vies en ret indgående behandling, begrundet i at kønsarbejdsdelingen var den afgørende form for arbejdsdeling i det traditionel-

le Læsø-samfund, og endvidere det træk, der frem for noget gør Læsø til noget særligt i den etnologiske forskning. Mændenes arbejde var forbundet med havet, kvindernes med jorden. Dette gav kvinderne en på mange måder stærk og uafhængig stilling. Gårdene nedarvedes gennem kvindelinien, og i nogle tilfælde måtte manden antage svigerfaderens navn. Kvinderne kørte hestevojn, et ret ekceptionelt træk, da hestene i næsten alle samfund er mændenes dyr. Det er i disse afsnit om kønsarbejdsdelingen og om mands- og kvinderoller, at fremstillingen bliver mest levende og anskuelig. Her trækkes der bl.a. på udefrakommende embedsmænds (afstandtagende) beskrivelser af de mandhaftige og selvrådige Læsø-kvinder. Også dragtformerne anvendes i en tolkning af mænds og kvinders verdener, der ses som jævnbyrdige, men adskilte og væsensforskellige verdener, fysisk og bevidsthedsmæssigt. Vanskeligere bliver det at forstå, hvorfor kvinderne selv gjorde oprør mod denne kvinderolle, der tilsyneladende gav dem så betydelig en magtbasis. Bl.a. tilsluttede mange kvinder sig Indre Mission og solgte i denne forbindelse det gamle dragtsølv o. år 1900. Stoklunds henvisninger til dels ændringerne i de erhvervsmæssige betingelser, dels til at mands- og kvinderollerne havde nået de yderste grænser i det sociokulturelle system (s. 61-62), forekommer at være for skematiske til at kunne fungere som forklaringer.

Hanne Rimmen Nielsen

Svend Aage Andersen: *Havnearbejderne i Aarhus – før containernes tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880-1960*. (Århus byhistoriske Udvalg, 1988). 247 sider, 203,75 kr.

Svend Aage Andersen: *Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870-1940*. (Århus byhistoriske Udvalg, 1985). 224 sider, 145,15 kr.

Med de to foreliggende Århus-studier har Svend Aage Andersen klart placeret sig blandt de førende arbejderhistorikere i Danmark. Der er tale om to af de mest gennemarbejdede og givende resultater af den tværfaglige, hverdagsorienterede retning, der har været dominerende i 80'ernes danske arbejderhistoriske forskning.

I bøgerne analyserer Svend Aage Andersen et meget omfattende erindrings- og interviewmateriale – udover et bredt spektrum af mere traditionelle historiske kilder – ud fra en imponerende indsigt i dansk og, ikke mindst, international arbejderkulturforskning. En teoretisk og metodisk indsigt, som han iøvrigt flittigt har videreformidlet både mundtligt og skriftligt i det sidste årti, jfr. blandt andet *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* 1981, 1984 og 1985 samt Forlaget Historia's *Socialhistorie og Samfundsforandring* (1984).

Resultatet af blevet to stofmættede fremstillinger af udviklingen i den århusianske arbejderklassens levevilkår og handlingsmønstre, som i kraft af sine nuancerede analyser af klassens forskellige grupper og lag – og af hele den metodisk velovervejede tilgang giver ny og væsentlig indsigt i såvel den lokale som den nationale arbejderklassens vilkår og historie. Og som samtidig vil være uomgængelige ved fremtidige, bredere studier af det sidste århundredes århusianske historie.

Hovedfortjensten ved begge bøger er selve den viden, de etablerer om, hvordan tilværelsen faktisk udformede sig for arbejderne, for faglærte og ufaglærte, for mænd og kvinder, for børn og voksne, mens Århus voksede sig stor. Bag selve denne synliggørelse af den i

det traditionelle kildemateriale næsten usynlige og tavse arbejderklasse ligger et pionerarbejde med den systematiske udnyttelse af erindringer og interviews.

I den bredere undersøgelse (*Salt og brød*) er hovedkilden frem til 1. Verdenskrig 121 af de håndværker- og arbejdererindringer, som Nationalmuseet indsamlede i begyndelsen af 1950'erne, mens *Havnearbejderbogen* hovedsagelig bygger på åbne interviews med 40 ældre mænd og kvinder (født mellem 1898 og 1924), optaget af forfatteren 1980-81 og 1985-86. Dette kildemateriale, suppleret med en række trykte erindringer af større eller mindre omfang og spredt proveniens bruges dog også på tværs af de to afhandlinger.

Det er *arbejderkulturen* forstået som arbejderklassens historisk og socialt bestemte livsform i alle dens facetter, som Svend Aage Andersen har sat sig for at afdække og følge udviklingen af. I forhold hertil er den begivenhedshistoriske udvikling af underordnet betydning, men ingenlunde negligeret.

Svend Aage Andersen er litteraturhistoriker af uddannelse, og hans bredt tværfagligt anlagte studier er primært rettet mod arbejderklassens hverdag, og ikke mod arbejderbevægelsens historie. Men, hvor andre hverdagshistorikere med megen ret er blevet kritiseret for at afpolitisere arbejderhistorien, demonstrerer han en klar forståelse af bevægelsens betydning i udviklingen. Der kan, specielt i *havnearbejderbogen*, savnes en konsekvent inddragelse af organisationsaspektet, men hverken dette eller de mere spontane, kollektive aktionsmønstre glemmes i fremstillingen af de århusianske arbejderes tilværelse.

Fremstillingsmæssigt er der tale om velskrevne og velillustrerede, citatspækkede værker, hvis stofmættede indhold iøvrigt ikke skal præsenteres nærmere her. Derimod skal det bemær-

kes, at mens modtagelsen af *Salt og brød* var altovervejende positiv, har *Havnearbejderne* fået en anderledes kritisk medfart.

I *Arbejderhistorie* nr. 32 (1989) lever faghistorikeren Jens Engberg den således ikke megen ære som historisk skrivning, mens folkemindeforskeren Flemming Hemmersam specielt savner etnografiske og folkloristiske problemstillinger og betegner bogen som éndimensionel arbejderkulturforskning. Der er væsentlige elementer i begges kritik, specielt hvad angår resultaternes stærke afhængighed af det langtfra uproblematisk interview- og erindringsmateriale. Men generelt tegnes der et urimeligt negativt billede, som hverken yder forfatterens intentioner eller bogens mange fortjenester fuld retfærdighed.

I det seneste ti-år har standpunkterne været kraftigt trukket op i den arbejderhistoriske debat. Bevægelses- og klasse-standpunkterne er ofte blevet formuleret som hinanden udelukkende, selv om de færreste talsmænd, uanset placering, vil benægte at arbejderhistorien i praksis må inddrage begge perspektiver. Jens Engbergs skarpe tone bærer præg af, at han grundlæggende har opfattet Svend Aage Andersens bog som en fornægtelse af den bevægelsesorienterede historieskrivnings værdi, men denne opfattelse har undertegnede – iøvrigt også bevægelsesorienterede – anmelder svært ved at finde belæg for.

Svend Aage Andersens placering blandt klassehistorikerne og blandt fortalere for et perspektivskifte er naturligvis åbenbar, men både i den arbejderhistoriske debat og i sin forskningsmæssige praksis har netop han undgået den absolutte enten – eller position. Specielt i *Salt og brød* er der tale om en frugtbar medinddragelse af bevægelsen i analysen, således allerede i

den grundlæggende periodisering af arbejdslivet indenfor en opkomstfase (før 1894), en konsolideringsfase og en integrationsfase (efter 1919). Og selv om organisationernes betydning i havnearbejderundersøgelsen er mindre systematisk tilgodeset, negligeres de ingeniørlunde. Svend Aage Andersens bestræbelser handler om at etablere ny – og absolut påkrævet viden om den anonyme arbejderklassens tilværelse. Men i sin prioritering af dette perspektiv fornægter han ikke relevansen af bevægelsesperspektivet.

Erik Strange Petersen

Else Trangbæk: *Mellem leg og disciplin. Gymnastikken i Danmark i 1800-tallet*. (Bogforlaget Duo, 1987). 240 sider.

Med sin licentiatafhandling om den danske gymnastik i 1800-tallet – der nu er udkommet i bogform – tegner Else Trangbæk et tydeligt billede af udviklingen og spændingen mellem to dominerende gymnastikformer i forrige århundrede: den tyske og den svenske.

Men ikke nok med det, afhandlingen formår også at demaskere en række af myterne om dette forhold, som tidligere idrætshistoriske studier har været med til at cementere. Afhandlingen demonstrerer samtidig betydningen af den synsvinkel, man anlægger for tolkningen af historien. Perspektivet i den hidtidige historieskrivning vedrørende gymnastikkens udvikling har været, at se den folkelige idræt i skytte- og gymnastikbevægelsen som en del af højskolebevægelsen. Dermed har fremstillingerne i en vis udstrækning haft samme funktion som festskrifterne for virksomheder, fagbevægelser m.v. – nemlig en legitimerende funktion. Else Trangbæk anskuer idrætten både som form og indhold, dvs. hun undersøger både